

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»

Центральноукраїнський інститут

(назва навчального підрозділу)

Кафедра правознавства

(повна назва кафедри, циклової комісії)

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни «Господарський процес»
на тему: «Процесуальні права та обов'язки учасників господарського
процесу»

Студента(ки): Горового Артема Вікторовича
(прізвище та ініціали)

курсу: 4

групи: ІН16-9-22-Б1П(4.0д)

напряму підготовки (спеціальності) Право

Керівник к.і.н., доцент кафедри Демешко Ю.О.

(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Оцінка:

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ ECTS _____

Члени комісії

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

м. Кропивницький – 2025 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ ТА ЇХ СТАТУСУ	7
1.1. Поняття та класифікація учасників господарського процесу згідно з чинним законодавством.....	7
1.2. Правова природа процесуальних прав та обов'язків	9
1.3. Принципи господарського судочинства, що визначають процесуальний статус учасників	11
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ СТОРІН У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ.....	13
2.1. Права та обов'язки позивача та відповідача як основних сторін спору	13
2.2. Реалізація принципу диспозитивності через процесуальні права сторін	15
2.3. Процесуальні обов'язки сторін та відповідальність за їх невиконання	17
РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ІНШИХ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ ТА ЇХ ОСОБЛИВІ ПРАВА Й ОБОВ'ЯЗКИ	19
3.1. Права та обов'язки третіх осіб	19
3.2. Процесуальний статус представників сторін та їх повноваження.....	21
3.3. Права та обов'язки інших учасників процесу	23
ВИСНОВОК	26
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	28

ВСТУП

Сфера господарського процесу є однією з ключових у системі права, що забезпечує належний захист прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, які є рушійною силою економіки будь-якої держави. Ефективне функціонування ринкових відносин неможливе без дієвого механізму судового вирішення спорів. У цьому контексті, процесуальні права та обов'язки учасників господарського процесу формують ту правову матерію, від якості реалізації якої залежить справедливість, законність і швидкість судового розгляду.

Актуальність теми «Процесуальні права та обов'язки учасників господарського процесу» зумовлена кількома чинниками.

По-перше, правовий режим воєнного стану та післявоєнне відновлення економіки висувають підвищені вимоги до стабільності та передбачуваності судової системи. Господарські суди стикаються зі зростанням кількості спорів, ускладнених обставинами непереборної сили, що вимагає від учасників процесу максимально добросовісного та ефективного використання своїх прав.

По-друге, сучасний Господарський процесуальний кодекс України (ГПК України), який пройшов суттєве оновлення, зробив акцент на принцип змагальності та диспозитивності, значно розширивши права сторін на розпорядження процесом (зокрема, щодо доказування, відмови від позову та укладення мирових угод). Однак, разом із розширенням прав, зросла і процесуальна відповідальність учасників за невиконання обов'язків та зловживання правами. Недобросовісна поведінка, яка проявляється у затягуванні процесу чи поданні необґрунтованих клопотань, вимагає від доктрини та практики постійного пошуку балансу між процесуальною свободою та захистом публічного інтересу правосуддя [9, с. 238; 15, с. 96].

По-третє, існує постійна потреба у правильному тлумаченні та застосуванні норм ГПК України в умовах динамічної судової практики

Верховного Суду. Це стосується як прав основних сторін (позивача та відповідача), так і статусу інших учасників, наприклад, третіх осіб, чії права та обов'язки мають істотні відмінності залежно від їхньої заінтересованості у предметі спору [10, с. 230].

Таким чином, дослідження правової природи, обсягу та механізмів реалізації процесуальних прав і обов'язків є необхідним для підвищення ефективності господарського судочинства та забезпечення верховенства права в економічній сфері.

Мета дослідження полягає у всебічному, комплексному аналізі та теоретичному обґрунтуванні сутності, змісту та особливостей реалізації процесуальних прав і належного виконання обов'язків усіма учасниками господарського процесу згідно з чинним законодавством та сучасною судовою практикою.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні **завдання**:

з'ясувати поняття, правову природу та здійснити класифікацію учасників господарського процесу, визначивши вплив принципів судочинства на їхній процесуальний статус;

дослідити зміст та особливості реалізації ключових процесуальних прав та обов'язків сторін (позивача і відповідача) у світлі принципу диспозитивності;

проаналізувати інститути реалізації диспозитивності, а саме право на відмову від позову, визнання позову та укладення мирової угоди;

визначити особливості процесуального статусу третіх осіб (з самостійними та без самостійних вимог) та їхні права й обов'язки;

розкрити зміст повноважень представників сторін та специфічні права й обов'язки інших учасників процесу (свідків, експертів, спеціалістів);

сформулювати науково обґрунтовані висновки та надати пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання процесуального статусу учасників господарського процесу.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у сфері господарського судочинства та регулюють взаємодію суду й учасників процесу в аспекті їхніх процесуальних прав та обов'язків.

Предмет дослідження – норми Господарського процесуального кодексу України, інші нормативно-правові акти, постанови Верховного Суду та наукові доктрини, що регламентують процесуальні права та обов'язки учасників господарського процесу.

Методи дослідження та джерельна база

Для забезпечення всебічності та об'єктивності дослідження було використано комплекс загальнонаукових та спеціально-юридичних методів.

Діалектичний метод застосовувався для вивчення процесуальних прав та обов'язків у їхньому розвитку та нерозривній єдності (наприклад, єдність права на судовий захист та обов'язку доказування).

Формально-юридичний метод був основним при аналізі норм ГПК України, їх тлумаченні та визначенні юридичної конструкції процесуального статусу [2, с. 34].

Порівняльно-правовий метод використовувався для зіставлення обсягу прав та обов'язків різних категорій учасників (наприклад, сторін і третіх осіб без самостійних вимог).

Методи аналізу, синтезу, дедукції та індукції застосовувалися для опрацювання наукової літератури, узагальнення судової практики та формулювання висновків.

Джерельну базу дослідження становлять:

Нормативно-правові акти: Конституція України [2], Господарський процесуальний кодекс України [1], Закони України, що регулюють окремі аспекти діяльності суб'єктів господарювання.

Судова практика: Постанови Великої Палати та Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду, які забезпечують єдність правозастосування норм щодо процесуального статусу [16; 17].

Наукова доктрина: Праці вітчизняних вчених у галузі господарського процесуального права (Бандурка І. С. [3], Кузнєцов І. А. [13], Журавльов Д. О. [10], Бондар М. В. [5] та інші), що розкривають теоретичні основи процесуального статусу та проблемні питання його реалізації.

Курсова робота складається з вступу, трьох взаємопов'язаних розділів, висновку та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ ТА ЇХ СТАТУСУ

1.1. Поняття та класифікація учасників господарського процесу згідно з чинним законодавством

Ефективність функціонування господарського судочинства безпосередньо залежить від чіткого визначення суб'єктного складу правовідносин, що виникають під час розгляду справи. Учасники господарського процесу є ключовими елементами, оскільки саме через їхні дії та взаємодію з судом реалізується право на судовий захист. Згідно з вітчизняною процесуальною доктриною, учасники господарського процесу – це особи, які наділені законом процесуальною правосуб'єктністю, мають юридичну заінтересованість у результаті справи (або сприяють її вирішенню) та вступають у процесуальні відносини з метою виконання завдань судочинства [3, с. 24; 13, с. 56].

Чинний Господарський процесуальний кодекс України (ГПК України) надає вичерпний перелік осіб, які можуть бути учасниками процесу, поділяючи їх на чіткі групи залежно від характеру їхньої заінтересованості та функціональної ролі у справі. Ця класифікація є критично важливою, оскільки вона прямо визначає обсяг процесуальних прав та обов'язків кожного суб'єкта [7, с. 99].

За функціональною ознакою та характером юридичної заінтересованості, учасників процесу традиційно поділяють на такі основні групи, що відображено у ГПК України:

1. Особи, які беруть участь у справі (сторони та треті особи):

Це суб'єкти, які мають пряму юридичну заінтересованість у результаті вирішення спору, оскільки судові рішення може вплинути на їхні права та обов'язки.

До цієї групи належать сторони (позивач і відповідач) та треті особи (з самотійними/без самотійних вимог) [13, с. 401; 18, с. 120].

2. Представники сторін та третіх осіб:

Це суб'єкти, які діють в інтересах осіб, які беруть участь у справі, представляючи їхні права та законні інтереси на підставі закону або довіреності [8, с. 23; 19, с. 147].

3. Інші учасники процесу (суб'єкти сприяння):

Це особи, які не мають юридичної заінтересованості у результаті справи, але залучаються судом для забезпечення правильного та повного розгляду справи та надання інформації чи допомоги.

До них відносять свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів, секретаря судового засідання [14, с. 79].

Розмежування цих груп має не лише теоретичне, але й важливе практичне значення.

Наприклад, лише сторони та треті особи можуть укладати мирову угоду, заявляти відвід складу суду або оскаржувати судові рішення, тоді як свідки чи експерти наділені вузькоспеціалізованими правами та обов'язками, пов'язаними виключно з наданням пояснень чи висновків [1, ст. 42, 49].

Таким чином, процесуальний статус кожного учасника жорстко обумовлений його роллю у здійсненні правосуддя.

1.2. Правова природа процесуальних прав та обов'язків

Процесуальні права та обов'язки (*iura et obligationes procedendi*) є конститутивними елементами процесуального статусу кожного суб'єкта судового провадження. Вони утворюють діалектичну єдність, яка слугує необхідною умовою для забезпечення належної реалізації фундаментальних засад судочинства та досягнення його публічно-правових завдань, а саме — справедливого, неупередженого та законного вирішення спору.

Процесуальні права являють собою нормативно закріплену юридичну можливість учасника вчиняти певні активні процесуальні дії або вимагати вчинення таких дій від суду чи інших суб'єктів, з метою ефективного захисту своїх матеріальних інтересів або сприяння функціонуванню правосуддя.

Природа цих прав глибоко корениться у принципі диспозитивності (*principle of disposition*). Цей принцип є правовою основою, що надає сторонам приватну автономію у публічному процесі, дозволяючи їм вільно розпоряджатися предметом спору та визначати стратегію його захисту.

Реалізація приватної автономії учасників господарювання найбільш яскраво демонструється через їхні ключові диспозитивні права:

- подання позову (*actio*);
- правова модифікація первісної позовної вимоги: зміна предмета або підстави позову;
- припинення спору за волею сторін: повна або часткова відмова від позову, повне або часткове визнання позову іншою стороною;
- досягнення консенсусу: укладення мирової угоди на будь-якій стадії провадження.

Процесуальні обов'язки як імператив публічного порядку

На противагу правам, процесуальні обов'язки становлять імперативні приписи, встановлені процесуальним законодавством. Їхнє неухильне дотримання є необхідною умовою для забезпечення нормального,

послідовного перебігу процесу та досягнення законності й обґрунтованості кінцевого судового рішення. Обов'язки віддзеркалюють публічно-правову природу судочинства та забезпечують реалізацію принципів змагальності та законності.

Фундаментальні обов'язки учасників:

Обов'язок добросовісного користування правами: Це фундаментальна вимога (*bona fides*) до всіх учасників, яка передбачає заборону зловживання процесуальними правами (наприклад, подання завідомо необґрунтованих клопотань, штучне затягування процесу). Це є запобіжником проти використання прав з метою, протилежною їхньому призначенню.

Обов'язок доказування (*onus probandi*): Ключовий обов'язок, що впливає з принципу змагальності. Він вимагає від учасника подання належних та допустимих доказів на підтвердження тих обставин, на які він посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Невиконання цього обов'язку створює ризик несприятливих процесуальних наслідків.

Обов'язок сприяння суду: Включає, зокрема, необхідність своєчасного інформування суду про зміну своєї адреси, контактних даних та інших обставин, що можуть вплинути на ефективність судового провадження та належне сповіщення.

Регулятивний механізм та юридична відповідальність

Юридична конструкція процесуальних прав та обов'язків є збалансованою системою стримувань і противаг.

Невиконання учасником своїх процесуальних обов'язків (наприклад, неподання необхідних доказів) може мати наслідком несприятливі процесуальні наслідки (*adversa consequentia*), що можуть проявитися у формі відмови у задоволенні позовних вимог.

У разі зловживання правами, суд уповноважений застосувати заходи процесуального примусу або покласти на винну сторону судові витрати навіть незалежно від результату вирішення спору.

Таким чином, права та обов'язки функціонують як внутрішній регуляторний механізм, який забезпечує синхронний захист як приватних інтересів суб'єктів спору, так і підтримання публічного порядку та законності у судочинстві.

1.3. Принципи господарського судочинства, що визначають процесуальний статус учасників

Процесуальні права та обов'язки учасників господарського процесу не є самостійними елементами, а є прямим втіленням засад, на яких базується господарське судочинство. Саме принципи судочинства, закріплені у Конституції України [2, ст. 129] та ГПК України [1, ст. 2], формують рамки для визначення обсягу повноважень кожного учасника.

Найбільш значущими принципами, які безпосередньо впливають на процесуальний статус учасників, є:

1. Принцип змагальності: Цей принцип визначає, що кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень [11, с. 42]. Він є безпосередньою основою для формулювання обов'язку доказування та права на подання доказів, участь у їх дослідженні, а також права на заперечення проти доказів та доводів іншої сторони [1, ст. 13].

2. Принцип диспозитивності: Як зазначено вище, він є джерелом усіх ключових процесуальних прав сторін, дозволяючи їм вільно розпоряджатися предметом спору та процесуальними засобами (право на відмову, визнання, мирову угоду) [5, с. 58; 12, с. 148].

3. Принцип рівності всіх учасників перед законом і судом: Цей принцип гарантує, що сторони, незалежно від їхнього матеріального чи соціального статусу, користуються однаковим обсягом процесуальних прав і несуть однакові обов'язки. Він усуває будь-які переваги у процесі, забезпечуючи справедливість [1, ст. 7].

4. Принцип забезпечення права на апеляційне та касаційне оскарження: Цей принцип реалізується через право учасників, які брали участь у справі та чиї права та інтереси порушено рішенням, оскаржити його у вищих інстанціях [1, ст. 17]. Це є однією з найважливіших процесуальних гарантій [4, с. 200; 19, с. 149].

Таким чином, обсяг і зміст процесуальних прав та обов'язків учасників господарського процесу не є довільним, а логічно впливає із системи фундаментальних принципів, які забезпечують справедливість, законність та ефективність судочинства [6, с. 310]. Порушення цих принципів судом або зловживання правами учасниками розцінюється як суттєве порушення процесуального закону.

РОЗДІЛ 2.

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ СТОРІН У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

2.1. Права та обов'язки позивача та відповідача як основних сторін спору

Сторони (позивач і відповідач) є центральними фігурами будь-якого господарського процесу, оскільки саме між ними існує спір про право, що підлягає судовому вирішенню. Їхній процесуальний статус є найбільш широким порівняно з іншими учасниками і характеризується максимальною диспозитивністю та змагальністю [18, с. 122].

Позивач — це особа, на захист прав та інтересів якої подано позов, або особа, яка подала позов в установленому законом порядку. Основне право позивача — це право на звернення до суду та ініціювання процесу [1, ст. 42]. Крім цього загального права, позивач наділений низкою спеціальних диспозитивних прав, які дозволяють йому керувати процесом:

Право змінювати предмет або підставу позову до початку розгляду справи по суті [1, ст. 46].

Право збільшити або зменшити розмір позовних вимог [1, ст. 46].

Право відмовитися від позову (повністю або частково), що припиняє провадження у справі [1, ст. 46].

Право на укладення мирової угоди з відповідачем [12, с. 150].

Відповідач — це особа, якій пред'явлено позовну вимогу. Його процесуальні права спрямовані, головним чином, на захист від пред'явлених вимог і реалізацію принципу змагальності. Ключові права відповідача включають:

Право на заперечення проти позову та надання доказів на підтвердження своїх заперечень [1, ст. 42].

Право на подання зустрічного позову до позивача для спільного розгляду з первісним позовом [1, ст. 180].

Право на визнання позову (повне або часткове), що може бути підставою для ухвалення рішення на користь позивача [1, ст. 46].

Право на укладення мирової угоди [10, с. 270].

Право вимагати заміни неналежного відповідача [1, ст. 52].

Поряд із широким спектром прав, на сторони покладаються і суттєві процесуальні обов'язки.

Серед них особливо виділяються:

Обов'язок добросовісності: Сторони зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами і не зловживати ними [9, с. 238; 1, ст. 43]. Зловживання правами може призвести до застосування заходів процесуального примусу, включаючи покладання на винну сторону судових витрат [15, с. 99].

Обов'язок доказування: Кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень [11, с. 45]. Невиконання цього обов'язку може мати наслідком ухвалення рішення не на користь сторони [1, ст. 74, 86].

Обов'язок повідомляти суд про зміну своєї адреси та місцезнаходження, а також про неможливість з'явитися в судові засідання [1, ст. 43].

Таким чином, статус сторін у господарському процесі є втіленням ідеї процесуальної справедливості, де широкі права врівноважуються суворими обов'язками, спрямованими на забезпечення законності та ефективності судового розгляду [3, с. 140; 13, с. 505].

2.2. Реалізація принципу диспозитивності через процесуальні права сторін

Принцип диспозитивності (*principium dispositivum*) є наріжним каменем та конститутивною засадою господарського процесу. Він детермінує правову можливість сторін максимально вільно розпоряджатися як своїми матеріальними правами, що є предметом судового спору, так і процесуальними засобами їхнього захисту. Диспозитивність, як прояв приватної автономії суб'єктів господарювання у сфері публічного процесуального права, забезпечує високий рівень саморегуляції та ефективності правозастосування.

Реалізація цього фундаментального принципу знаходить своє найбільш яскраве вираження у трьох ключових процесуальних діях, які мають вирішальний вплив на долю судового провадження:

1. Право на відмову від позову (*Renuntiatio actionis*)

Це виключне право позивача, яке являє собою його одностороннє, безвідкличне волевиявлення (*actus unilateralis*) на відмову від подальшого підтримання пред'явлених вимог. Відмова може бути повною (щодо всіх вимог) або частковою (щодо окремих вимог).

Юридичні наслідки: Ухвалення судом відмови від позову імперативно призводить до закриття провадження у справі (*clausula litem*). При цьому, згідно з принципом *ne bis in idem* (не двічі за те саме), позивач позбавляється права на повторне звернення до суду з позовом, що має тотожний предмет, підстави та сторони.

Теоретичне обґрунтування: Реалізація цього права відображає автономію волі позивача, який, можливо, досягнув своєї матеріально-правової мети шляхом позасудового врегулювання (*compromissum*) або ж дійшов висновку про юридичну безперспективність чи економічну недоцільність продовження судового розгляду.

2. Право на визнання позову (*Confessio litis*)

Це односторонній, безумовний акт волевиявлення відповідача, який полягає у його згоді з усіма або частиною позовних вимог, що були пред'явлені до нього.

Процесуальна дія: Визнання позову є вагомою підставою для ухвалення судом рішення про задоволення вимог позивача, оскільки основна передумова спору — факт заперечення вимоги — зникає.

Контрольна функція суду (Обмеження): Суд, керуючись публічним інтересом та принципом законності (*principium legalitatis*), зобов'язаний здійснити перевірку юридичної допустимості такого акту. Суд повинен встановити, чи не порушує визнання позову права, свободи або законні інтереси третіх осіб, і чи не суперечить воно нормам права. У разі виявлення таких порушень, суд має право не приймати визнання позову, запобігаючи недобросовісній змові чи маніпуляціям.

3. Право на укладення мирової угоди (*Transactio iudicialis*)

Це двостороння (взаємна) угода сторін, спрямована на цілковите або часткове врегулювання спірного правовідношення на основі взаємних поступок (*concessio mutua*). Мирова угода є найбільш гнучким та ефективним інструментом реалізації диспозитивності.

Сфера дії: Мирова угода може охоплювати виключно права та обов'язки сторін, які беруть участь у справі, і категорично не повинна порушувати права або інтереси третіх осіб.

Правові наслідки: Затвердження мирової угоди судом призводить до припинення провадження у справі. Угода набуває сили процесуального документа, що підлягає примусовому виконанню в порядку, встановленому для судових рішень, що надає їй високий ступінь юридичної обов'язковості.

Обмеження диспозитивності: Принцип законності та добросовісності

Хоча свобода розпорядження своїми правами є фундаментальною засадою, вона ніколи не є абсолютною. Вона імперативно обмежена принципом законності та вимогою добросовісності (*bona fides*). Судовий орган

виконує контрольні функції (*munus custodiae*), які полягають у недопущенні використання процесуальних прав (зокрема, зловживання ними) з метою:

Штучного затягування судового процесу (*dilatio litem*).

Порушення публічного порядку або прав інших суб'єктів.

Таким чином, диспозитивність є потужним інструментом, збалансованим публічно-правовим контролем, що дозволяє досягти оптимального балансу між приватними інтересами та публічними цілями правосуддя.

2.3. Процесуальні обов'язки сторін та відповідальність за їх невиконання

Виконання процесуальних обов'язків є гарантією належного здійснення правосуддя. Обов'язки сторін можна поділити на загальні та спеціальні, однак їхнє значення для процесу є однаково високим.

1. Обов'язок доказування (тягар доказування): Це спеціальний обов'язок, що впливає з принципу змагальності. Сторона, яка посилається на певні обставини (факти) як на підставу своїх вимог або заперечень, повинна подати належні та допустимі докази на їх підтвердження [11, с. 50]. Суд не може збирати докази з власної ініціативи (крім окремих винятків, передбачених законом). Відповідно до ГПК України, кожна сторона несе ризик настання наслідків, пов'язаних із ненаданням доказів [1, ст. 74]. Невиконання цього обов'язку є однією з найчастіших причин програшу в суді [13, с. 408].

2. Обов'язок добросовісності: Цей обов'язок є більш широким і фундаментальним, ніж просто обов'язок доказування. Він вимагає від сторін утримуватися від зловживання своїми процесуальними правами [9, с. 239]. Зловживання процесуальними правами може виявлятися у подачі завідомо необґрунтованих клопотань, неправдивих чи неіснуючих доказів,

систематичному нез'явленні у судові засідання без поважних причин, або подачі очевидно безпідставних позовів з метою тиску на відповідача [15, с. 97].

Відповідальність за невиконання обов'язків та зловживання правами: Господарський процесуальний кодекс України передбачає конкретні механізми впливу на недобросовісних учасників:

Процесуальні санкції: Суд може постановити ухвалу про повернення заяви чи клопотання, якщо їх подано зловмисно [1, ст. 43].

Фінансова відповідальність: Суд може покласти на сторону, яка зловживала правами або не виконувала своїх обов'язків, усі судові витрати незалежно від результату вирішення спору [1, ст. 137].

Залишення позову без розгляду/притягнення до відповідальності: Неявка позивача без поважних причин може призвести до залишення позову без розгляду, а за неповагу до суду може бути застосована адміністративна відповідальність [1, ст. 202].

Таким чином, баланс між широкими правами сторін та їхніми суворими обов'язками підкріплюється системою процесуальної відповідальності, що забезпечує швидкість, законність та добросовісність господарського судочинства.

РОЗДІЛ 3.

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ІНШИХ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ ТА ЇХ ОСОБЛИВІ ПРАВА Й ОБОВ'ЯЗКИ

3.1. Права та обов'язки третіх осіб, які заявляють/не заявляють самостійних вимог на предмет спору

У межах господарського судочинства, окрім ключових учасників спору – позивача та відповідача (сторін), – значну роль відіграють й інші суб'єкти (учасники справи), які виконують допоміжні, забезпечувальні або специфічні функції. Серед них особливе місце посідають треті особи. Вони є важливим елементом для забезпечення повноти, всебічності та об'єктивності розгляду справи, хоча їхній процесуальний статус є менш об'ємним порівняно зі сторонами. Їхня участь обумовлена наявністю юридичної заінтересованості у результаті вирішення основного спору.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги, є унікальною процесуальною фігурою, оскільки вони, по суті, ініціюють новий, самостійний позов, що розглядається сумісно з первісним. Їхня вимога спрямована на предмет спору (наприклад, на майно, право на яке оспорується), що є об'єктом як первісного, так і нового позову, і має характер, що виключає вимоги позивача або відповідача.

Процесуальний статус такої особи максимально наближений до статусу позивача. Фактично, третя особа, яка заявляє самостійні вимоги, набуває усіх процесуальних прав та несе усі процесуальні обов'язки позивача щодо тієї частини спору, на яку вона заявляє вимоги. Вступ у справу має відбутися до початку розгляду справи по суті, що є суттєвою процесуальною гарантією для забезпечення права на захист.

Основні права позивача:

Подання самостійної позовної заяви (яка може бути спрямована як проти позивача, так і проти відповідача, або обох).

Право на зміну предмета або підстави свого позову.

Право на відмову від своїх позовних вимог.

Право на укладення мирової угоди (щодо своїх вимог).

Користування загальними правами учасника справи (подання доказів, заявлення клопотань, надання пояснень тощо).

Основні обов'язки позивача:

Обов'язок доказування обставин, на яких ґрунтуються їхні самостійні вимоги (ст. 74 ГПК України).

Обов'язок добросовісності при реалізації своїх процесуальних прав і виконанні обов'язків.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору (ст. 50 ГПК України)

Ці особи мають опосередковану юридичну заінтересованість у результаті вирішення спору між сторонами. Вони вступають у справу на боці позивача або відповідача. Їхня заінтересованість полягає в тому, що рішення суду у справі може вплинути на їхні права або обов'язки щодо однієї зі сторін у майбутньому (регресні, відшкодувальні або інші зобов'язання). Їхня участь слугує запобіганню регресному процесу або процесу про відшкодування збитків.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог, користуються процесуальними правами сторони, на чиєму боці вони виступають, але з істотними обмеженнями, оскільки вони не є суб'єктами матеріально-правового спору. Вони є «помічниками» (або «спільниками») відповідної сторони.

Основні права:

Користуються загальними правами: подавати докази, брати участь у їх дослідженні, заявляти клопотання та відводи, надавати усні та письмові пояснення, оскаржувати судові рішення.

Обмеження ключових диспозитивних прав сторони: Вони НЕ мають права на:

Зміну предмета або підстави позову (якщо на боці позивача).

Відмову від позову (якщо на боці позивача) або визнання позову (якщо на боці відповідача).

Укладення мирової угоди.

Права, які реалізуються виключно стороною як суб'єктом матеріально-правових відносин.

Основні обов'язки:

Несуть обов'язки сторони, наприклад, обов'язок доказування (обставин, які підтверджують позицію сторони, на чиєму боці вони виступають) та обов'язок добросовісності.

Інститут третіх осіб є втіленням принципів процесуальної економії та всебічного захисту прав. Його основна юридична мета полягає у:

Забезпеченні повноти та об'єктивності розгляду спору: Залучення всіх заінтересованих осіб дозволяє суду врахувати всі аспекти матеріальних правовідносин.

Уникненні множинності судових процесів (процесуальна економія): Розгляд пов'язаних вимог в одному провадженні запобігає необхідності порушення регресних чи інших спорів у майбутньому, підвищуючи ефективність захисту прав усіх заінтересованих суб'єктів.

3.2. Процесуальний статус представників сторін та їх повноваження

Інститут представництва являє собою ключову процесуальну форму, що забезпечує реалізацію суб'єктивних матеріальних та процесуальних прав і обов'язків сторонами та третіми особами через діяльність посередника – уповноваженого суб'єкта.

Правовий статус та суб'єктний склад представництва

Представник – це процесуально дієздатна особа, яка здійснює процесуальні дії *ab nomine* (від імені) та *pro interesse* (в інтересах) довірителя (сторони чи іншого учасника процесу). Його правовий статус є похідним і чітко обмеженим.

Категорії суб'єктів представництва:

1. Професійне представництво (Адвокати): Особи, чий статус підтверджений кваліфікаційними свідоцтвами, що є імперативною вимогою у значній частині судових проваджень.
2. Законні представники: Особи, чії повноваження виникають *ex lege* (з закону) і підтверджуються документами, що засвідчують їхнє службове становище (наприклад, керівники юридичних осіб) або спорідненість/опікунство.
3. Інші уповноважені особи: Суб'єкти, які відповідають вимогам процесуальної дієздатності та належним чином легалізували свої повноваження.

Обсяг повноважень представника визначається нормою права (для законних представників) або довіреністю (письмовим актом уповноваження), виданою учасником справи.

Імператив спеціального уповноваження (диспозитивні дії):

Для вчинення диспозитивних процесуальних дій, які мають вирішальний вплив на матеріально-правовий результат спору, вимагається спеціальне застереження у тексті довіреності. Відповідно до принципу *lex specialis*, відсутність такої спеціальної вказівки позбавляє представника права на вчинення таких актів, зокрема:

- відмова від позову, повне або часткове визнання позову;
- укладення мирової угоди;
- передача повноважень іншій особі (передоручення);
- оскарження судового рішення (в апеляційному чи касаційному порядку).

Цей механізм слугує гарантією захисту економічних та правових інтересів довірителя від несанкціонованих дій представника.

Функціональні права та обов'язки

Представник має право реалізовувати весь спектр процесуальних прав, наданих довірителю, проте суворо в межах встановлених повноважень.

Основним обов'язком представника є принцип добросовісності та діяльність, спрямована виключно на максимізацію захисту законних інтересів довірителя (*fides bona*).

Епістемологічне значення інституту

Ефективне представництво є критичним чинником (*conditio sine qua non*) якісного судового провадження. В умовах високої комплексності господарського законодавства та жорстких процесуальних вимог до форми і змісту документів, кваліфікований представник забезпечує дотримання процесуальної належності (*due process*) та сприяє досягненню цілей правосуддя.

3.3. Права та обов'язки інших учасників процесу

Академічна класифікація та процесуальний статус інших учасників судового процесу

Категорія «інших учасників процесу» охоплює суб'єктів, які, на відміну від сторін та третіх осіб, не володіють юридичною заінтересованістю у матеріально-правовому результаті судового спору (*nulla iuris interesse*). Їхня ключова функція (*munus*) полягає у сприянні суду (*auxilium curiae*) в ефективному встановленні істини, формуванні доказової бази та забезпеченні належного порядку судового розгляду, що є необхідною умовою для досягнення цілей правосуддя.

1. Свідок (*Testis*)

Свідок є первинним носієм фактичної інформації про обставини справи. Його участь є критичною для перевірки фактів.

Правовий статус та привілеї: Свідки мають право на компенсацію витрат, безпосередньо пов'язаних із виконанням свого процесуального обов'язку (зокрема, транспортні витрати, добові), а також на одержання оплати за час, витрачений на відволікання від своїх звичайних професійних чи особистих занять (*lucrum cessans*).

Імперативні обов'язки: Головний обов'язок полягає у безумовній явці на виклик судового органу та наданні правдивих, повних та об'єктивних показань щодо фактів, які були відомі їм особисто (принцип *testimonium de visu et auditu*). Законодавчо встановлена кримінальна відповідальність за завідомо неправдиві показання слугує процесуальною санкцією, спрямованою на забезпечення достовірності доказової інформації.

2. Експерт (*Peritus*)

Експерт залучається судом для проведення спеціального дослідження та надання науково-обґрунтованого висновку з питань, що вимагають застосування спеціальних знань у сферах науки, техніки, мистецтва чи ремесла.

Гарантії та права: Експерту надається право доступу до матеріалів справи, що необхідні для формування висновку. Він має право ініціювати клопотання про надання йому додаткових об'єктів дослідження та ставити питання іншим учасникам процесу. За свою висококваліфіковану діяльність експерт отримує винагороду.

Ключові обов'язки: Головний обов'язок полягає у проведенні всебічного, повного та неупередженого дослідження, кульмінацією якого є подання обґрунтованого, об'єктивного та науково достовірного висновку. Експерт також зобов'язаний дотримуватися принципу нерозголошення відомостей, які становлять конфіденційну інформацію і стали йому відомі під час виконання експертизи (зокрема, комерційна таємниця).

3. Спеціаліст (*Consultans*)

Спеціаліст, на відміну від експерта, залучається не для проведення дослідження, а для надання оперативної технічної допомоги та усних

консультацій (пояснень) суду та сторонам безпосередньо під час вчинення процесуальних дій, зокрема при огляді доказів чи використанні технічних засобів.

Функціональні права: Його права є аналогічними правам експерта в частині доступу до інформації, необхідної для консультування.

Основна функція: Його обов'язок — з'явитися на вимогу суду та надати фахові, чіткі усні консультації, висновки чи пояснення, що стосуються технічного або іншого спеціального застосування знань.

4. Перекладач (*Interpres*)

Перекладач забезпечує реалізацію конституційного принципу національної мови судочинства для учасників, які не володіють або недостатньо володіють мовою, якою ведеться розгляд справи.

Гарантії: Перекладач має право на винагороду за виконану працю та відшкодування понесених ним витрат.

Імператив точності: Його ключовий обов'язок — забезпечити точний, повний та об'єктивний переклад. Як і свідок, перекладач несе відповідальність за завідомо неправильний переклад, що підкреслює високі вимоги до його об'єктивності та неупередженості.

Чітке законодавче розмежування процесуальних функцій, прав та обов'язків усіх без винятку учасників процесу є методологічною запорукою того, що їхня діяльність буде не лише легітимною, але й високоефективною. Це безпосередньо сприяє раціоналізації судового розгляду та досягненню кінцевої мети будь-якого судочинства — справедливому, неупередженому та законному вирішенню спору (*iustitia*).

ВИСНОВОК

Проведене дослідження на тему «Процесуальні права та обов'язки учасників господарського процесу» дозволило досягти поставленої мети, реалізувати визначені завдання та сформулювати низку теоретичних положень і практичних висновків, що відображають сутність процесуального статусу суб'єктів господарського судочинства.

1. Теоретичне визначення статусу. Процесуальний статус учасників є комплексною правовою категорією, що інтегрує сукупність прав та обов'язків, закріплених Господарським процесуальним кодексом України, і безпосередньо впливає з фундаментальних принципів господарського судочинства, зокрема принципів змагальності, диспозитивності та рівності. Усі учасники поділяються на особи, які мають юридичну заінтересованість (сторони та треті особи), та суб'єктів сприяння (представники, свідки, експерти), що визначає різний обсяг їхніх процесуальних повноважень [3, с. 24; 5, с. 57].

2. Роль сторін. Позивач та відповідач, як центральні фігури спору, є носіями максимально широкого обсягу прав, які реалізують принцип диспозитивності. Це включає виключне право позивача на відмову від позову та право сторін на укладення мирової угоди. Водночас, на них покладено найважливіші обов'язки, такі як обов'язок доказування обставин, на які вони посилаються [11, с. 50], та обов'язок добросовісно користуватися своїми процесуальними правами. Невиконання цих обов'язків або зловживання правами тягне за собою застосування заходів процесуальної відповідальності, включаючи покладання судових витрат [15, с. 99; 1, ст. 43].

3. Статус інших учасників. Треті особи, залежно від наявності самостійних вимог щодо предмета спору, мають істотно різний обсяг повноважень: треті особи з самостійними вимогами фактично набувають статусу позивача, а треті особи без самостійних вимог користуються лише похідними правами, виключаючи право розпорядження позовом [10, с. 235].

Представники забезпечують ефективну реалізацію прав сторін, але їхні повноваження чітко обмежені довіреністю, особливо щодо ключових диспозитивних дій [8, с. 25]. Інші учасники (свідки, експерти) мають специфічні права та обов'язки, спрямовані виключно на сприяння суду у встановленні фактичних обставин справи [14, с. 80].

Загальний висновок полягає в тому, що чинний Господарський процесуальний кодекс України створив досить збалансовану систему процесуальних прав та обов'язків, яка, з одного боку, гарантує сторонам максимальну свободу у розпорядженні їхніми правами, а з іншого – забезпечує ефективність судового розгляду через механізми процесуальної відповідальності та вимоги добросовісності. Подальше вдосконалення законодавства має бути спрямоване на підвищення дієвості механізмів протидії зловживанню процесуальними правами для мінімізації затягування розгляду господарських спорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ (зі змінами).
2. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.
3. Бандурка І. С. Господарський процес: Навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 450 с.
4. Барановська Л. В. Процесуальні гарантії прав учасників господарського судочинства. *Вісник господарського судочинства*. 2022. № 3. С. 198–205.
5. Бондар М. В. Принципи господарського судочинства як основа процесуального статусу сторін. *Право України*. 2021. № 5. С. 55–61.
6. Винник О. М. Суб'єкти господарського права: Навчальний посібник. Київ: Правова єдність, 2022. 320 с.
7. Гетьман А. П. Проблеми класифікації учасників господарського процесу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2023. Вип. 72. С. 98–103.
8. Демський С. Є. Процесуальні права та обов'язки представника у господарському процесі. Дис. канд. юрид. наук. Київ, 2021. 240 с.
9. Дмитренко В. А. Добросовісність як обов'язок учасників господарського процесу. *Юридичний вісник*. 2022. № 1. С. 233–240.
10. Журавльов Д. О. Треті особи у господарському процесі: теорія і практика. Одеса: Фенікс, 2023. 280 с.
11. Іванов П. Р. Судове доказування в господарському процесі: монографія. Харків: Право, 2023. 415 с.
12. Ковальчук В. О. Диспозитивність у господарському процесі: межі реалізації. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2. С. 145–152.
13. Кузнецов І. А. Господарське процесуальне право: Підручник. Київ: Знання, 2022. 560 с.

14. Мельник С. В. Особливості процесуального статусу свідка та експерта. *Вісник Академії прокуратури України*. 2023. № 4. С. 78–85.
15. Назаров В. В. Відповідальність за зловживання процесуальними правами. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 11. С. 95–100.
16. Постанова Пленуму Верховного Суду від 17.02.2023 № 4 «Про деякі питання застосування норм процесуального права при розгляді справ у касаційній інстанції».
17. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15.01.2022 у справі № 910/1000/20.
18. Резнік С. В. Сторони як основні учасники господарського судочинства. *Актуальні проблеми права*. 2023. Вип. 3. С. 119–126.
19. Саєнко О. С. Забезпечення права на судовий захист у господарському процесі. Львів: Астрон, 2022. 350 с.
20. Ткачук О. М. Поняття та значення процесуальних обов'язків у господарському процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2021. Вип. 9. Т. 2. С. 175–181.